

УДК 811.161.2+811.112.2'373.612:355.02](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-25>

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

LEXICO-PHRASEOLOGICAL FIELD “WAR” IN UKRAINIAN AND GERMAN LANGUAGES

Антоненко В. І.,

orcid.org/0000-0002-8046-8257*старший викладач кафедри романо-германських мов
Національної академії Служби безпеки України*

У статті здійснюється всебічний аналіз лексико-фразеологічного поля «війна» в українській та німецькій мовах з акцентом на дослідження його структури, змістового наповнення та метафоричного використання у контексті національно-культурних відмінностей. У статті ретельно розглядається структура лексико-фразеологічного поля, сформованого ядерною та периферійною зонами. Ядерна зона поля включає лексеми і фразеологізми, що забезпечують основну семантичну стабільність і відображають найбільш універсальні аспекти війни. Периферійні зони – ближня і дальня – характеризуються значною тематичною варіативністю, оскільки кожна мовна одиниця має специфічне емоційне забарвлення та різну ступінь тематичної релевантності. Особливу увагу у статті приділено метафоричному й образному використанню складників поля, зокрема фразеологізмів у контексті війни. Усталені мовні одиниці, які виникають у результаті таких метафоричних трансформацій, постають культурними маркерами, що втілюють історичне, соціальне й емоційне сприйняття цього явища в обох народах. Аналіз складників лексико-фразеологічного поля «війна» охоплює також їх тематичний поділ, який дозволяє виокремити різноманітні аспекти війни, що позначаються в мовних конструкціях. Це включає як опис безпосередніх військових дій, так і більш абстрактні й емоційно забарвлені вирази, що стосуються культурно-історичних переживань, національних стереотипів чи навіть метафоричних образів, які виникають у мовних практиках в умовах війни. Завдяки всебічному порівняльному аналізу лексико-фразеологічного поля «війна» в українській і німецькій мовах, стаття пропонує комплексне розуміння того, як у досліджуваних мовах відображаються культурні, емоційні й історичні аспекти війни, підкреслюючи значення таких мовних одиниць як індикаторів не лише військових, а й соціальних і психологічних наслідків цього феномену.

Ключові слова: структурні складники лексико-фразеологічного поля, ядерна зона, ближня периферія, дальня периферія, тематичний розподіл, національно-культурна специфіка.

The article provides a comprehensive analysis of the lexico-phraseological field “war” in Ukrainian and German, with a focus on examining its structure, semantic content, and metaphorical usage in the context of national and cultural differences. The structure of the lexico-phraseological field, composed of core and peripheral zones, is thoroughly explored. The core zone includes lexemes and phraseological units that ensure fundamental semantic stability and reflect the most universal aspects of war. The peripheral zones – near and distant – are characterized by significant thematic variability, as each linguistic unit carries specific emotional connotations and varying degrees of thematic relevance. Particular attention is given to the metaphorical and figurative use of the field’s components, especially phraseological units in the context of war. The fixed language units that emerge from such metaphorical transformations serve as cultural markers embodying the historical, social, and emotional perception of this phenomenon by both nations. The analysis of the components of the lexico-phraseological field “war” also includes their thematic classification, which allows for the identification of various aspects of war as reflected in linguistic constructions. This encompasses descriptions of direct military actions as well as more abstract and emotionally charged expressions related to cultural-historical experiences, national stereotypes, or even metaphorical images that arise in linguistic practices under wartime conditions. Through a comprehensive comparative analysis of the lexico-phraseological field “war” in Ukrainian and German, the article offers an in-depth understanding of how cultural, emotional, and historical aspects of war are reflected in the studied languages, emphasizing the significance of such language units as indicators not only of military realia but also of the social and psychological consequences of this phenomenon.

Key words: structural components of the lexico-phraseological field, core zone, near periphery, distant periphery, thematic classification, national and cultural specificity.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройного протистояння в Україні поняття «війна» (нім. “Krieg”) набуло винятково гострої актуальності. Воно стало не лише предметом суспільного обговорення, але й суттєво вплинуло на мовну картину світу. У публіцистичному, медійному та побутовому дискурсах відзначається активізація відповідної лексики й фразеології. Дослідження лексико-фразеологічного поля «війна» надає змогу розкрити семантичну організацію мовних одиниць, що відображають воєнну реальність у німецькомовному та українськомовному середовищах, а також виявити національно-культурні відмінності в метафоризації цього явища.

Актуальність теми зумовлена двома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, війна як соціальний і комунікативний феномен перебуває в центрі суспільної уваги, впливає на колективну свідомість, формує нові моделі дискурсу й репрезентації, що постійно трансформуються під впливом подій. По-друге, зіставлення лексико-фразеологічного поля «війна» в українській та німецькій мовах дозволяє виявити як структурні подібності й відмінності в номінації і метафоризації, так і глибинні культурно-ментальні, історичні та світоглядні розходження. Таке порівняння сприятиме поглибленому розумінню національного мовного бачення світу й матиме важливе значення для перекладознавства, міжкультурної комунікації та гуманітарного знання загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичний аналіз наукових джерел свідчить про значну увагу лінгвістів до загальнотеоретичних аспектів побудови тематичних полів, однак специфіку двомовного лексико-семантичного поля «війна» досліджено лише фрагментарно. Вивчення лексико-фразеологічного поля «війна» в українській і німецькій мовах вимагає звернення до праць, присвячених структуруванню лексико-семантичного простору.

Так, І. О. Басараба аналізує англійськомовну військову фразеологію, виокремлюючи тематичні кластери, але не виходить за межі однієї мови [1]. К. В. Дашкова надає теоретичне підґрунтя для структурування полів, хоч і не фокусується на понятті «війна» [2]. Методологічно цінною є праця О. С. Джеріх, що пропонує інструменти аналізу гіпоконцепту НЕПРИРОДНА СМЕРТЬ у німецькій мові, які можуть бути адаптовані до теми війни [3]. Н. Іваненко демонструє, як фразеологізми формують культурно зумовлений образ концепту MARRIAGE, що є релевантним і для воєнної лексики [4]. Найближчою до міжмовного аналізу є робота Н. Миронової, де розглянуто концепт войовничість у французькій та українській мовах [5], що відкриває перспективу для аналогічного зіставлення української й німецької мов. Теоретичну базу для когнітивного осмислення концептів закладає дослідження А. Кенні, де розкриваються механізми концептуалізації й метафоризації [6].

Отже, попри широту наукового напрацювання в суміжних темах, комплексне зіставне дослідження лексико-фразеологічного поля «війна» в українській та німецькій мовах поки що відсутнє, що й зумовлює актуальність даного наукового пошуку.

Метою дослідження є структурування лексико-фразеологічного поля «війна» в українській і німецькій мовах і виявлення спільних і відмінних рис, зумовлених національно-культурними особливостями.

Матеріалом дослідження слугують лексичні та фразеологічні одиниці, вилучені зі словників сучасної української та німецької мов (зокрема Duden, Langenscheidt, Словник української мови, Фразеологічний словник української мови), а також із сучасних текстів військової публіцистики.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному зіставному аналізі лексичних і фразеологічних одиниць із воєнною семантикою в українській та німецькій мовах, що надає змогу виявити особливості вербалізації воєнного досвіду, історичної пам'яті та колективної свідомості. Вперше систематизовано лексеми і фразеологізми за тематичними групами (військові дії, наслідки війни, технічні аспекти війни) з урахуванням стилістичного забарвлення та культурного контексту. Обґрунтовано структуру лексико-фразеологічного поля «війна» в українській і німецькій мовах, ядерні і периферійні зони якого зумовлені функціональними параметрами і національно-культурними маркерами. Запропонована модель дозволяє описати динаміку, когнітивну значущість і стилістичне наповнення поля в обох мовних картинах світу.

Виклад основного матеріалу. Лексико-фразеологічні одиниці військової тематики є важливою частиною лексики як в українській, так і в німецькій мовах. Вони поширені в публіцис-

тиці, політичному дискурсі, художній літературі, а також у повсякденному мовленні. Обидві мови активно використовують ці слова і вирази, проте їх застосування й емоційне забарвлення мають певні відмінності, які відображають національні та культурні особливості.

В обох мовах військова лексика часто набуває метафоричного значення, щоб описати соціальні, політичні чи особисті конфлікти. Водночас німецька мова, як правило, більш стримана емоційно, тому фразеологізми, такі як *eine zweite Front eröffnen* 'відкривати другий фронт', часто мають чітке історичне коріння, зокрема з часів Другої світової війни. Своєю чергою, українські фразеологізми характеризуються більшим драматизмом, що відображає глибинну емоційність та історичний досвід боротьби за незалежність.

Лексико-фразеологічні одиниці військової тематики в обох мовах належать до нейтрального або офіційного стилю, що дозволяє зберігати об'єктивність у публіцистичних, політичних і наукових текстах. Однак наявні лінгвокультурні відмінності. Німецька мова характеризується схильністю до використання композитних утворень, таких як *Luftangriff* 'авіаудар', *Kriegsopfer* 'жертва війни', *Friedensverhandlungen* 'мирні переговори', що є наслідком особливостей німецької словотворчої системи. В українській мові, натомість, частіше використовуються словосполучення, такі як *авіаційний удар*, *жертви війни*, *переговори про мир*, що є типовими для аналітичних мов. Відмінності між морфологічними типами обох мов впливають на форму фразеологізмів: німецькі вирази, як правило, є усталеними фразеологічними сполученнями, наприклад, *den Krieg erklären* 'оголосити війну', тоді як в українській мові фразеологізми набувають ідіоматичного характеру, як у випадках *дати відсіч* чи *взяти в полон*.

В українській мовній картині світу поняття «війна» зазвичай асоціюється з боротьбою за незалежність, захистом батьківщини, героїзмом і жертвами, що відображаються у таких емоційно забарвлених фразеологізмах, як *стояти до останнього*, *покласти голову за волю*, *залити кров'ю землю*. У німецькій мові поняття "krieg" є більш раціоналізованим, оскільки акцент зроблено на політичних і етичних наслідках, що зумовлені історичним контекстом Другої світової війни. Наприклад, такі вирази як *der sinnlose Krieg* 'безглузда війна', *der Friedensprozess* 'процес миру', *Aufarbeitung der Kriegsschuld* 'з'ясування вини за війну', вказують на глибоке розуміння наслідків війни в німецькому дискурсі.

У кожній з мов формується специфічне лексико-фразеологічне поле, яке зумовлене історичним і культурним досвідом. В українській мові це поле насичене виразами, що підкреслюють боротьбу і героїзм, тоді як у німецькій мові поняття «війна» менш героїзоване, з фокусом на мирних процесах і етиці.

У межах дослідження війни як соціального, історичного та культурного феномена формується **лексико-фразеологічне поле «війна»** (далі ЛФП «війна»), яке охоплює як окремі лексеми, так і фразеологічні одиниці з відповідним значенням. ЛФП «війна» має складну ієрархічну структуру, в якій слова і вирази пов'язані між собою різними типами семантичних зв'язків: *гіперонімією*, наприклад, *війна* – битва, конфлікт, наступ; *гіпонімією*, наприклад, *битва* – сутичка, штурм; *синонімією*, наприклад, *битва* – бій, сутичка; *антонімією*, наприклад, *війна* – мир тощо.

Важливу роль у формуванні ЛФП «війна» відіграють фразеологізми, які надають експресивності, метафоричності та культурної специфіки цьому поняттю. Наприклад, лягти кістками *den Tod auf dem Schlachtfeld finden*, горіти вогнем війни *im Krieg versinken*, вогонь по своїх *Feuer auf die eigenen Leute*, передають не лише дії, а й емоційно-оцінне ставлення до них. У німецькій мові такі вирази, як *Blitzkrieg* 'блискавична війна' або *sich selbst ins Bein schießen* 'зашкодити собі самому', ілюструють ментальні образи й історично закріплені символи, що є частиною національного дискурсу.

Структуризація ЛФП «війна» здійснюється за кількома принципами: *семантичним*, який передбачає групування за значенням (дії, суб'єкти, об'єкти, наслідки), *функціональним*, який визначає роль одиниць у мові (номінативну, експресивну, стилістичну й емоційну), *стилістичним*, який розрізняє стилі мовлення (офіційно-діловий і розмовно-експресивний), *культурно-ментальним*, який враховує символіку, архетипи, історичний досвід, що формують унікальні національні інтерпретації поняття «війна».

Такий багатоплановий підхід надає змогу розглядати ЛФП «війна» не як випадкову сукупність мовних одиниць, а як їх впорядковану систему з чіткою внутрішньою ієрархією та

смісловими зв'язками. Структурними елементами ЛФП «війна» постають: **ядерна зона**, що є структурним центром і забезпечує семантичну стабільність, і **периферійні зони**, які сформовано одиницями з меншою мірою тематичної релевантності або з більш вираженим емоційно-оцінним, метафоричним чи культурно-специфічним забарвленням.

Ядро ЛФП «війна» формують лексико-фразеологічні одиниці, які безпосередньо вербалізують саму сутність війни як соціального, історичного та культурного явища, а саме:

– безпосередньо відображають процес або події війни, наприклад, *бойові дії* ‘Kampfhandlungen’, *військовий конфлікт* ‘militärischer Konflikt’;

– позначають основні атрибути війни: учасників війни, наприклад, *агресор* ‘Aggressor’, *солдат* ‘Soldat’, *воїн* ‘Krieger’, об'єктів війни, наприклад, *військова техніка* ‘Kriegsgerät’, *зброя* ‘Waffe’, наслідків війни, наприклад, *руйнування* ‘Zerstörung’, *страждання* ‘Leid’, *жертва* ‘Opfer’;

– втілюють культурну символіку, архетипи, які тісно пов'язані з основним поняттям війни, наприклад, *батьківщина* ‘Vaterland’, *героїзм* ‘Heldenmut’.

Ці лексико-фразеологічні одиниці характеризуються частотою вживання, нейтральним або офіційно-діловим стилістичним забарвленням і є основними засобами вербалізації теми війни в мові. Центральним елементом ядра є лексема *війна*, що слугує ключовим номінативним осередком ЛФП «війна».

Таблиця 1

Ближня периферія лексико-фразеологічного поля «війна»

Тематична підгрупа	Складники ближньої периферії	Семантичний принцип	Функціональний принцип	Стилістичний принцип	Культурно-ментальний принцип
Бойові дії	<i>тримати фронт</i> ‘die Stellung halten’	Визначення війни як процесу чи події	Номінативний, експресивний	Офіційно-діловий, розмовно-експресивний	Висока концептуальна значущість
Військова безпека	<i>під вогнем</i> ‘unter Beschuss stehen’	Опис небезпеки для життя та безпеки	Експресивний, оцінний	Розмовно-експресивний	Символічний, архетипний
Наслідки війни	<i>залишитися на полі бою</i> ‘auf dem Schlachtfeld bleiben’	Опис трагічних наслідків війни	Емоційний, експресивний	Художній, публіцистичний	Героїчний, варварський
Емоційно-оцінне ставлення	<i>зламатися під натиском</i> ‘unter Druck zerbrechen’	Опис морального та психологічного стану	Експресивний, образний	Розмовно-експресивний	Символічний, моральний
Технічні аспекти війни	<i>як танк пройшовся</i> ‘wie ein Panzer durchgehen’	Опис технічних елементів війни	Номінативний, експресивний	Технічний, інтенсивний	Потужний, активний

Периферія ЛФП «війна» охоплює значний пласт лексико-фразеологічних одиниць, які не є безпосередніми маркерами війни, але мають тісні асоціативні, стилістичні або символічні зв'язки з нею. У межах периферії виокремлюємо ближню та дальню периферію, кожна з яких виконує свою семантичну функцію.

Ближня периферія включає лексеми і фразеологізми, що безпосередньо пов'язані із військовими діями, технікою, учасниками бойових дій і їхнім станом. Вони репрезентують конкретні прояви війни, її буденний вимір, технічні аспекти або емоційно-оцінне ставлення до учасників бойових дій. Такі одиниці є поширеними в художньому, публіцистичному та розмовному мовленні, характеризуються високим ступенем образності й стилістичної виразності. Складники ближньої периферії угруповано за тематичним принципом, що дозволяє окреслити функціональні особливості вживання цих одиниць (табл. 1). Такий підхід сприяє глибшому розумінню того, як саме лексико-фразеологічні одиниці відображають різні аспекти воєнної дійсності – від безпосередніх бойових дій та їх наслідків до оцінних характеристик і технічної складової війни.

Бойові дії (нім. *Militärische Handlungen*) – опис активних чи пасивних дій військових на полі бою, стратегії, тактики, оборони та наступу; лексеми і фразеологізми вживаються як у прямому військовому контексті, так і в переносному – зокрема в політичній та публіцистичній сферах.

Військова небезпека (нім. *Gefahr und Bedrohung*) – опис загрозливих ситуацій на війні, зокрема перебування під вогнем чи в оточенні; у переносному значенні – відчуття небезпеки або напруження в мирному житті.

Наслідки війни (нім. *Folgen des Krieges*) – опис трагізму бойових дій, зокрема смерть, втрати, поранення; лексеми і фразеологізми емоційно навантажені і часто використовуються в художніх і публіцистичних текстах для створення глибокого враження.

Емоційно-оцінне ставлення (нім. *Emotionale Haltung*) – опис моральної стійкості, внутрішньої сили або психологічного зламу учасників подій; лексеми і фразеологізми застосовуються як у військовому, так і в мирному контексті для характеристики поведінки в екстремальних ситуаціях.

Технічні аспекти війни (нім. *Technik und Ausrüstung*) – опис військового обладнання, техніки та зброї; лексеми і фразеологізми часто вживаються в переносному значенні для позначення потужного впливу, тиску або рішучих дій.

Дальня периферія включає лексеми і фразеологізми з опосередкованим або асоціативним зв'язком із воєнною тематикою, які не містять прямої військової лексики, але через метафоричний зміст передають ідеї конфлікту, боротьби, героїзму чи трагізму. Вони здатні викликати уявлення про війну на емоційному чи символічному рівні, розширюючи межі ЛФП «війна», оскільки можуть асоціюватися з моральною боротьбою, стратегією або життєвими випробуваннями, що пов'язуються з війною в широкому сенсі. Тематичний поділ фразеологізмів дальньої периферії виділяє лексико-фразеологічні вирази, які часто відображають культурні конотації та історичні події, надаючи їм метафоричного, культурного або історичного забарвлення й утворюючи смисловий міст між минулим і сучасністю (табл. 2).

Таблиця 2

Дальня периферія лексико-фразеологічного поля «війна»

Тематична підгрупа	Складники дальньої периферії	Семантичний принцип	Функціональний принцип	Стилістичний принцип	Культурно-ментальний принцип
Конфлікт, боротьба, суперництво	<i>іти ва-банк</i> 'alles auf eine Karte setzen'	Метафоричний (ризикувати всім)	Тактичний	Політичний, соціальний	Символічний, історичний
Психологічний стан	<i>бути на межі</i> 'am Limit sein'	Емоційний (перебувати на межі можливостей або терпіння)	Психологічний	Технічний, соціальний	Культурно-ментальний
Стратегія та маніпуляції	<i>грати в темну</i> 'im Dunkeln spielen'	Образний (діяти без розкриття своїх намірів)	Політичний, соціальний	Персональний, тактичний	Символічний, культурно-ментальний
Символіка, історико-культурний пласт	<i>збройна тиша</i> 'bewaffneter Friede'	Метафоричний (псевдотиша, що передувє новим конфліктам)	Історичний, культурний	Символічний, культурний	Культурно-ментальний

Конфлікт, боротьба, суперництво (нім. *Konflikt und Konfrontation*) – метафоричний опис конфліктів і боротьби в різних сферах життя; лексеми і фразеологізми передають протистояння або напруження в соціальному, політичному чи особистому контексті.

Психологічний стан (нім. *Psychischer Zustand*) – опис психологічного стану учасників боротьби чи конфлікту, їхніх емоційних реакцій на обставини.

Стратегія та маніпуляції (нім. *Strategie und Taktik*) – опис прийомів, хитрощів і стратегій, які застосовуються під час конфлікту або боротьби, включаючи маніпуляції та планування.

Символіка, історико-культурний пласт (нім. *Symbolik und Kultur*) – метафоричний опис культурних або історичних подій, які асоціюються з війною.

Таким чином, лексеми і фразеологізми дальньої периферії розкривають культурне, емоційне та символічне поле теми війни, трансформуючи воєнну лексику в образний засіб вираження у різних сферах людської діяльності – від політики та економіки до філософії життя. Такі мовні засоби виконують роль інтенсифікації, додаючи висловам емоційну виразність і допомагаючи структурувати складні соціальні чи комунікаційні процеси. Вони також зберігають зв'язок з історико-культурним контекстом, надаючи сучасній мовній практиці додаткову глибину через культурні асоціації та символізм.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що як у німецькій, так і в українській мовах, поняття «війна» формується за допомогою різноманітних лексем і фразеологізмів, що вживаються не тільки в прямих значеннях, а й у переносних, метафоричних, які дозволяють передати емоційну оцінку та культурну специфіку кожної мови. В українській мові лексико-фразеологічні одиниці набувають більш емоційного характеру, в той час як у німецькій мові використовуються більш раціоналізовані конструкції. Крім того, німецька мова має тенденцію до утворення складних композитів, що відображає характерні для цієї мови композитні структури.

ЛФП «війна» в українській та німецькій мовах має спільну структурну організацію, що включає ядро, ближню та дальню периферію, однак їх лексичні та фразеологічні складники відтворюють національно-культурні особливості, історичний досвід і ментальні уявлення про війну, втілені в кожній мові. Це дозволяє виокремити важливі відмінності в мовному вираженні цієї теми. Українська мова схильна до емоційно-експресивного висвітлення воєнної тематики шляхом звернення до образності, героїзму та патріотизму, що підкреслює значення війни як культурного і морального виклику. Натомість німецька мова проявляє більш раціональне, стримане та метафоризоване використання військової лексики, активно інтегруючи її в позавоєнні сфери, що відображає прагнення осмислити війну крізь стратегічну та практичну призму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Басараба І. О. Лексико-семантичні поля фразеологічного простору англomовного військового дискурсу. 2021. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/58715/1/%.pdf>
2. Дашкова К. В. Поняття «лексико-семантичне поле» і його структура. 2019. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v33/13.pdf>
3. Джеріх О. С. Особливості побудови лексико-фразеологічного поля гіпоконцепту «неприродна смерть» у сучасній німецькій мові. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/339949589_Osoblivosti_pobudovi_leksiko-frazeologichnogo_pola_gipokonceptu_neprirodna_smert_u_suchasnij_nimeckij_movi
4. Іваненко Н. Фразеологічні одиниці концептуального поля MARRIAGE у британській картині світу. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2022. С. 140–146. URL: <https://journals.cusu.in.ua/index.php/philology/article/view/24>
5. Миронова Н. Лексико-фразеологічне поле концепту войовничість (на матеріалі французької мови). *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки*. 2009. Вип. 81(3). С. 348–351. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2009_81%283%29_85
6. Kenny A. Concepts, Brains, and Behaviour. *Grazer Philosophische Studien*. 2010. Vol. 81, Issue 1. P. 105–113.